

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl : 1970

Cilt : XVIII

Yayın Komisyonu:

- Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY (*Dekan*)
Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN
Prof. Dr. İ. A. ÇUBUKÇU
Doç. Dr. İ. CERRAHOĞLU
Doç. Dr. M. HATİBOĞLU
Doç. Dr. Hüseyin ATAY

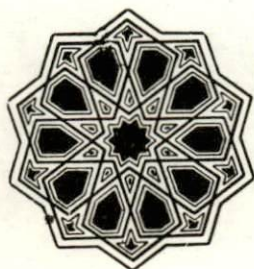
Yıl : 1970

Cilt : XVIII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

YIL : XVII

YIL : 1970

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA 1972

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Kur'an ve Hadis'te Aile Planlaması</i>	1
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Sufyân b.Sa'id es-Sevri ve Tefsiri</i>	23
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Ebi Hâtim ve Tefsiri</i>	35
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Bergson'da Şuur Halleri ve Zaman</i>	47
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbahilik ve Batınilik</i>	67
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Allah'ın Halifesi : İnsan</i>	71
J. SCHACHT, "Peygamberin Sünneti" Tabiri Hakkında (çev. Mehmet S. HATİBOĞLU)	81
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Üç Müfessir Bir Tefsir</i>	85
Dr. Abdülkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Maslahat ve Mefsedet Anlayışı</i>	105
Osman KESKİOĞLU, <i>Muhammed Abduh</i>	109
M. Turhan ÖZDEMİR, <i>Goethe'nin Şiirinde Hz. Muhammed</i>	137
Prof. Dr. Fuad KÖPRÜLÜ, <i>İslâm Şüfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Te'siri</i> (çev. Yaşar ALTAN)	141
Dr. Halil CERR, <i>Farabî Füsüs'ül Hikem'in Yazarımıdır</i> (çev. Kifayet ÖZAYDIN)	153
William P. ALSTON, <i>Din</i> (çev. Günay TÜMER)	163
Muhammed KAFAFİ, Ph. D., <i>Abū Sa'id Muhammad B.Sa'id Al-Kalhâti'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu</i> (çev. Ethem Ruhi FIĞLALI)	177
Claude CAHEN, <i>Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri</i> (çev. İsmet KAYAOĞLU)	193
 <u>Kitap Tanıtma :</u>	
<i>Mukârenetu'l-Edyân</i> , (Günay TÜMER)	203
<i>Bibliyografya</i> , (Dr. Abdülkadir ŞENER)	223
<i>Tabiat'ud-Da'vet-il-Abbasiyye</i> , (Mustafa FAYDA)	227

ABŪ SA'İD MUHAMMAD B. SA'İD AL-AZDİ AL-ĞALHĀTĪ'ye
GÖRE HĀRİCİLİĞİN DOĞUŞU*

Muhammad KAFAFĪ, Ph. D. Çeviren: Ethem Ruhi FIĞLALI

Hâriciliğin târihi, birçok yazar tarafından anlatılmıştır. Bunlar hakkındaki bazı rivayetler, aşağıdaki kaynaklarda bulunabilir:

1- Naşr b. Muzâhim al-Minğarî: Vak'at Şıffin, Kahire, 1946. Yazarı, Hicrî 213 yılında ölen bir Şiidir. Kitabı, Sıffin savaşı ve tahkim'den sonraki olayların Şia açısından teferruath izahını yapar.

2- Abū Hanîfah ad-Dinavari: al-Ahbâr at-Tıval, W. Guirgass neşri, ss. 177 vd. Yazar, muhtemelen Hicrî Üçüncü asrın ilk on senesi içinde doğmuş ve Hicrî 282'de ölmüştür.¹

3- Tabarî: Târîh, I, 3256 vd. Sıffin savaşı ve tahkim'e giden hâdiseler.. Taberî, muhtemelen Hicrî 224 yılının sonunda veya Hicrî 225 yılının başında doğmuştur.²

Tarihi, Hicrî 302 yılı vukuatı ile biter.

4- Mas'ûdi: Murûc IV, 288 vd. Ali'nin hilâfeti; s. 343: Sıffin savaşı s. 283: Hakemeyn ve tahkim. Mes'ûdi bir Şiidir. Eserini takriben Hicrî 332 yılında yazmıştır.

5- Mağdisî: al-Bad' va't-Târîh, V, 208'de Ali'nin hilâfeti ve Havâric'in doğuşunu intac eden hâdiseler..

Makdisî eserinde, Ali'ye karşı kısmî bir temayül gösterir. Kitabını takriben Hicrî 355'de yazmıştır.

6- Ibn al-Aşîr: al-Kâmil, III, 228 vd. İbn ül-Esîr, Hicrî 555 yılında doğmuş ve 630 yılında ölmüştür.

* İngilizce olarak yazılmış bu makale "Macalla Kulliyat al-Ādâb- Bulletin of the Faculty of Arts, Vo. XIV, Kahire, 1952, ss. 29-48"de neşrolunmuştur.

1 Bk.: Encyclopedia of Islam, "Dinavari" md.

2 Bk.: Ayn. esr., "Tabari" md.

İslâm tarihçileri tarafından bize kadar intikal ettirilen bütün yayınlanmış eserlerdeki Hâriciliğe ait rivayetler, çok olduğu kadar birbirine zıttır. Burada onların tartışmasına girişmek hemen de imkânsızdır. Şu kadarını söylemek yeter ki, bu rivayetlerin pek çoğu bize, Havâric'in dışındaki muhtelif akîdeler mensup ve onlara kısmen veya tamamen düşman yazarlar eliyle intikal etmiştir.

Burada Hâriciliğin tetkikine, bir Hâricî tarafından kaleme alınmış bir eserin hülâsasını neşretmek suretiyle yardım edilmiş olunmaktadır. Ayrıca ilk defadır ki, bizzat bir Hâricî tarafından Hâriciliğin doğuşuna dair yazılmış bir eser neşrolunmaktadır. Bu eserin yazarı, Yemen'in Kalhat'ından bir İbâdî-Hâricî olan Abū Sa'ib al-Azdî al-Ḳalhâtî'dir. Burada istifade edilen kitap, British Museum'da muhafaza edilen yegâne nüsha, al-Kaşfu va'l-Bayân'dır.³

Bu, iki kısımdan ibaret bir eserdir. Birinci kısmı tarihî, diğeri de dinîdir. Tarihî kısımda, Ali'nin hilâfeti hakkında daha önce söylenmiş olanlara işaretle Hâriciliğin ne olduğunu ihtiva eden bir bölüm vardır. Bu bölüm, burada, ihtisar edilmiş bir İngilizce tercüme halinde takdim edilmiştir. Bu bölümü kısaltmak, metindeki bazı kısımların hattının bozulmuş olması ve diğerkısımlardaki tekrarlar sebebiyle zarûrî idi. Fakat tercümede bütün önemli vak'aların verilmiş olduğuna inanılmalıdır.

Kitabın itikâdi kısmında ise, gayr-i İslâmî dinler ve İslâm mezhepleri ile ilgili bir çalışma vardır. Lâkin İslâm Mezheplerinin tedkiki, özelliği dolayısıyla önemlidir. Çünkü bu tetkik bize, diğerk İslâm Mezhepleri hakkındaki İbâdî-Hâricî görüşlerini aksettirmektedir. Tabii buna göre İbâdîler, yegâne hak fırka olarak tâyin ve tesbit olunmuştur.

Elimizdeki Sünnî ve Şii yazarlar tarafından yazılan ve Hâriciliğin tenkit edildiği İslâm Mezhepleri hakkındaki kitaplar içinde, aynı konuda bir Hâricî tarafından Havâric'in görüşlerini yansıtmak ve diğerk mezhepler hakkında kendi görüşlerini ortaya koymak üzere yazılmış bir kitaba sâhip olmak bize çok ilgi çekici görünmektedir.

Bu kitap aynı zamanda İbâdîler hakkında oldukça geniş bilgi vermektedir. Yazar, herbir fırkanın inanışını ortaya koyarken, eğer kendi inanışından ayrı iseler, onları reddetmeğe çalışmakta ve sonra tartışılan meseleler üzerinde

3 Kitabın British Museum'daki numarası Or. 2606'dır. Kitabın tanıtımı için Bk.: C. Rieu, Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum, London, 1894, pp. 121-124.

İbâdî görüşlerini ortaya koymaktadır. Bundan başka, eserinin sonunda bir İbâdî "Amentü"sü vermektedir.⁴

Bu eserin yazarının zamanı meçhuldür. Ancak Cumayyil b. Hâmis al-Sa'dî'nin *Ḳâmus al-Şari'a*'sında ondan ima yollu bahsedilmiştir. Maamafih bu kitap, İmam Sultan b. Sa'îd b. Mâlik'in saltanatı esnasında yazılmıştır (1059-1079 H.).⁵ Yine bu kitapta *Ḳalhâtî* için, mazînin itikadî sağlam büyük sünnî imamlarından biridir, denmiştir. *Ḳalhâtî*, mukayeseli bir son devirde, gelişip inkişâf edebilirdi. Maamafih bu, onun çalışması hakkındaki ilgilerimizi genel olarak azaltmaz. Ve zaten orada, Hâriciliğin tarihçesi, bilhassa verilmiş bulunmaktadır.

Bu son zikrettiğimiz hususa dair diğer bazı sebepler daha var ki, onlar hakkında bu kitapta verilen malûmat tâ ilk devirlere kadar uzandığı için, benî ilzam etmektedir.

1- İbn Abbas'a karşı yazarımızın bizzat kendisi tarafından samimî Hâricilere isnad edilen mühim delillerden bazıları, çok muhtasar bir şekilde Abu Miḡnaf tarafından nakledilmiştir. Bu sonuncusu, bu delilleri Haricilikten sonra anlatmıştır. Bu malûmat Taberî'de de mevcuttur⁶. Bu bize, bahsedilen delillerin, Hariciliğe karşı kullanılan deliller kadar önceden bilindiğini ve Ali'ye atfedildiğini göstermektedir. Samimî ve halis Haricilere isnad edilen bu deliller, ister gerçekten onlar tarafından ileriye sürülmüş, isterse daha sonra uydurulmuş olsun aynı derecede Ali'nin delillerine yaklaşmaktadır; ve bu cephesiyle de kat'î olarak cevaplandıramıyacak bir meseledir.

Şu var ki, Abu Miḡnaf tarafından çok muhtasar bir tarzda nakledilmiş olsa bile bu delilleri, Hâriciliğin ilk devrelerindeki nokta-i nazarlarını aksettirdikleri için, bunları kendimizi hülâsa etmeğe mecbur tutuyoruz.

2- Ayrıca Abu Miḡnaf, Havâric'ten sonra nakledilmiş olan ve onların Ali'den ayrılış sebeplerini izah eden diğer bir malûmat daha verir.⁷ Bu malûmat, biraz daha teferruath olarak *Ḳalhâtî* tarafından verilmiştir.⁸

4 Varak: 224a.

5 Bk.: Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum; Badger, History of the Imams and Seyyeds of 'Oman, pp. 78-90.

6 I, 3351-2.

7 Ayn. esr., I, 3353.

8 Varak: 195b-196a.

3- Kālhātī, Abdullah b. İbād'ın devrinden itibaren muhtelif zamanlarda İbadî doktrinini muhafaza eden âlimler grubunu, kitabının sonunda bir "isnad" zinciri halinde zikretmiştir.

4- Bundan başka kitap, kendi dâvalarını te'kid için bizzat Hâriciler tarafından uydurulmuş bazı hadisleri ihtiva ediyor gibi görünmektedir. Bunların bir örneği, tahkîm'in takbihine dair Hz. Peygamber tarafından söylendiği derpiş edilen hadîstir. Bu hadîste Hz. Peygamber'in: "Ümmetimden iki hakem çıkacaktır ki, bunlar ve onlara sebep olanları takib edenler de dalâlete düşeceklerdir" dediği ifade edilmektedir. Ben ise bu hadisi başka bir yerde bulamadım.

Zannedirim ki, bütün bu sebeplerden ötürü Kālhātî'nin eserinde Haricîliğe ait haberler ilk Hâricî kaynaklarından toplanmıştır. Bunun için onun eseri, kendi ilk dinî ve siyâsî durumlarına yeni bir ışık tutmaktadır.

(Abū Sa'îd Muhammed b. Sa'îd al-Azdî al-Kālhātî'nin (al-Kaşf va'l-Bayân)'ına göre ALİ'nin Hilâfeti).

Ali'nin Hilâfeti :

(92 b) *Ali'nin Hilâfeti :*

Müslümanlar, Mescid-i Nebevî'de toplanarak Allah'a itaat ve inkıyada riayet etmesi, Hz. Peygamber'in Sünnetini ve halife Ebu Bekir ile Ömer'in hareketlerini takib etmesi şartıyla, Ali'yi seçtiler. Ali, önce aday olarak gösterilmesine itirazda bulunduydu da, sonunda kabul etti. (93 a) Ve bunun üzerine bir nutuk irad ederek, Osman'ın, Beyt'ül-Mal'den sarfettiği her şeyi müsadere etme ve yine onun hatalı tarzda yaptığı her şeyi düzeltme hususunu üzerine aldığı bildirdi.

(93 b) Müslümanlar, yine kendi aralarındaki kararsız ve şüpheli bir kısım halk tarafından telkin edildiği gibi Osman'ın katline karşı değillerdi. Hem eğer onun katline karşı duruyorlardıysa, neden onu muhafaza ve himaye etmemişlerdi? Kaldı ki Osman, onların arasındaydı ve üstelik gizlice de öldürülmedi. Maamafih evi, bir aydan fazla muhasara altında tutulmuştu.

(94 a) Bütün müslümanlar, onun öldürülmesinde, yaptığı adâletsizlik ve bid'atler dolayısıyla hemfikirdiler. Ebu Bekir ve Ömer, Hz. Peygamber'e Osman ve Ali'den daha yakın değillerdi. Ne var ki onların faziletleri, Allah'ın emirlerine uymalarından ve dinlerine bağlı kalmaktan ileri geliyordu. Fakat Osman ve Ali, Allah'ın Kitab'ındaki emirleri tamamen terkedip Hz. Peygam-

ber'in Sünnet'ine aykırı icraatta bulununca, müslümanlar da onlara karşı ayaklandılar.

Şayet şüpheciler Hz. Peygamber'e olan yakın akrabalıkları ve evvelki âmelerinden dolayı onları, takbîh etmekten çekindiklerini söylerler; ve yine "tarafdarları Cehennemde iken Osman ile Ali Cennettedirler" derlerse, onlara şunu söylemelidir: Bir kere halka, kendilerini takib etmek üzere, Ali ile Osman yol göstermişler ve halk da gösterileni yapmış; aralarından her kim katledilmişse, onun ölümünü kendi lideri gibi aynı imâna bağlı olarak karşılamıştır. O halde Osman ve Ali Cennette olabiliyorken, taraftarları nasıl Cehennemde olabilirler? Eğer bu, bir şahsın hükmüne göre cereyan etseydi, muhakkak ki bir zulüm olurdu. Peki öyleyse bu, nasıl olur da Allah'a isnad edilebilir? Liderlerin her ikisi de ve onların taraftarları da Cehennemdedirler. Ve liderler buna ilâveten, kendi taraftarlarını dalâlete sevkeden bir yol takib ettikleri için, onların kendi hatalarından da mes'ul olacaklardır.

(94 b) *Talha, Zübeyr ve Aişe'nin İsyanı :*

Ali, otorite olarak kendini kabul ettirmeye başlayınca Talha ve Zübeyr, ona karşı isyan ettiler. Hz. Peygamber'in zevcesi Aişe'nin evine gittiler ve Ali'nin, önce kendileriyle istişare etmeden ve müslümanların muvafakatını almadan kendi adına, başına buyruk bir idare tarzı tuttuğunu söyleyerek, onu kandırdılar. Yine onlar Aişe'ye, Osman'ın, kendi hareketlerinin muhasebesini yaptıktan, her hususu ikrar ettikten sonra, tamamen haksız olarak öldürüldüğünü söylediler. Bu suretle Talha ve Zübeyr, Aişe'nin Osman hakkındaki fikrini değiştirttiler. Zira Aişe, Osman'ın Kur'an'a göre kâfir olduğu kanaatini taşıyor ve buna inanıyordu. Neticede Âişe'yi, kendileriyle birlikte Hakk'ı tâyin etmek üzere gelmeye, kandırdılar. Böylelikle Âişe, ne istediklerine karar vermeleri için, müslümanların önüne yeni bir mesele daha atabilirdi. Bu vaziyette onlar, Osman'ın katlini (kaygısız olarak) seyrettikten sonra dünyevi menfaat elde etmeğe çalışarak Basra'ya geldiler ve Âli'ye itaati düşündüler. Kendilerine bir takım câhil ve serseri kimseler refakat ediyordu. Bir kısım müslümanlar da onlara bu dâvadan vazgeçmeleri için, Allah adına yalvardılar; (95 a) fakat onlar, bu ricacıları dinlemediler. Ve epeyce bir miktar müslümanı öldürdüler.

Cemel Vak'ası :

Ali ve onunla birlikte Medîne'de bulunan müslümanlar, bu hareketleri işittikleri vakit, onlar Allah'ın emirlerini icra etmek üzere meydana çıkmak

zorunda kaldılar. Sözlerine sadık olmayan bu insanlar, imansızdırlar. Ali, kendisine refakat eden bir kısım müslümanla beraber Kûfe'ye ulaştı ve orada kendilerine Kûfe'nin bir takım göçebe ahalisi de iltihak etti. Harb vuku' buldu. Talha, harb meydanında öldürüldü; Zübeyr kaçtıysa da bilâhare Amr b. Hurmuz tarafından öldürüldü. Âişe'nin devesi yaralandı. Zafer, müslümanlara nasîb olmuş ve Âişe de yaptıklarına pişman olmuştu. Nitekim Ammar b. Yâsir Âişe'ye, Ali ve taraftarları ile Hz. Peygamber'in bir arzusunu yerine getirmek için mi, yoksa kendi fikrine dayanarak mı harbettğini, sorduğunda (95 b) Âişe, bunun kendi fikri olduğunu ve bu vuruşmadan dolayı üzüldüğünü, pişman olduğunu söyledi. Onun nedâmeti, müslümanlar tarafından tasdik edildi ve o da evine döndü. Basra halkı, Ali'ye itaati kabul etti ve böylece o, bütün müslümanlarca tamamen tanınmış oldu.

Muaviye'nin İsyanı :

Ali'nin otoritesi tamamen teessüs ettirilmiş olunca, Muaviye Suriyelilerle ayaklandı. Ve halkı, haksız olarak öldürüldüğünü söyledikleri Osman'ın katlinin intikamı için Ali ile harbetmeye çağırdı. Müslümanların refaket ettikleri Ali, Muaviye ve taraftarları ile Siffin'de karşılaştı. İki ordu da müthiş bir şekilde çarpıştılar. Çok büyük sayıda insan öldürüldü. O kadar ki, ölülerin sayısının 70.000'e bâliğ olduğu söylenilir. Hattâ Leylet'ul-Herîr denilen gecede otuzbin kişi öldürülmüştü.⁹ Muaviye, taraftarları arasındaki zayıflığın gittikçe artıp büyük bir yekûna ulaşmasından korkmaya başladı, ve Amr b. As'la müşavere etti. Amr b. As da ona, Kur'an'ın nüshalarını mızraklarının uçlarına takmalarını tavsiye etti. Muaviye, Ali'ye gizlice bir mektup yazıp, kendi tarafı ile Ali'nin tarafı arasında Kitab'ullah'ın hakem olmasını söyledi; ve iki hakem tayin ederek onların verecekleri hükmü kabul etmelerini, teklif etti. Ammar b. Yâsir, bunu işitince arkadaşlarına: "Ali'ye gidiniz, ve bundan dolayı onu takbîh ediniz!" dedi. Ali de onlara, tahkîm'i kabul etmeyeceğini söyledi.

Ammar b. Yâsir'in Öldürülmesi :

Bize anlatıldığına göre Ammar b. Yâsir, Ali'ye şöyle söylemişti: ("O adamlar sana, 'Allah'ın Kitab'ı sizinle bizim aramızdadır' diyeceklerdir." Sen de onlara: "Biz sizinle Kitab'ı terkettiğiniz için harbettik." de. Onlar sana: "Aramıza iki hakem tayin edelim ve verecekleri hükmü kabul edelim"

⁹ 9 Laylat'ul-Herîr hakkında bk.: Taberî, I, 3322.

diyeceklerdir. Onlara: “İmânı sağlam olanlar için, Allah’tan daha iyi, kim hüküm verebilir?” (Kur’an-V, 55)” de. Eğer “Bir anlaşma süresi tâyin edelim ve o zaman zarfında sulh akdedelim” derlerse, onlara: “Kaadir-i Mutlak olan Allah şöyle söylemiştir: Saldıranlarla Allah’ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız.” (Kur’an-XLIX, 9) de.)

Bize nakledildiğine göre Hz. Peygamber, Ammâr b. Yâsir’e şunu söylemişti: “Sen adâlete riayet etmeyen bir cemaat tarafından öldürüleceksin. Katilin de Cehennem’e gidecektir.” Yine bize intikal ettiğine göre Medine Camiinin inşası sırasında her bir müslüman inşaat için bir seferde yalnız bir kerpiç taşıırken, Ammâr kendisine âriz olan bir hastalığın henüz nekâhet devresinde olmasına rağmen iki kerpiç birden taşır ve bu çalışmaya bayılıncaya kadar devam ederdi.

(Diğer rivayetler hep Hz. Peygamber tarafından söylendiği iddiasıyla Ammâr’ın faziletlerinden bâhistir.)¹⁰

(97 a) Ölümü esnasında Ammâr: Tahkîm ’den önce Cennet’e gitmeği arzu eden kimse var mı?” demişti. Bize nakledildiğine göre o, Ali’yi takbîh etmiş ve ona şöyle söylemişti: “Sen bizi dînimizde kararsız ettin ve düşmanlarımızı hakem olarak tâyine sebep olduğun için, bizi kanlarımız ve dînimiz adına çok kötü bir duruma soktun. Harbe başlamadan ve sana aynı şeyi sordukları halde, kendini haklı bildiğini, onların ise hatalı olduklarını söyleyerek ittifak etmeyi reddettiğin Talha ve Zübeyr’in öldürülmelerinden önce, böyle bir yola gitmen daha doğru olmaz mıydı?” Eğer bizim kendileriyle savaştığımız insanlar, kâfir ve müşrik idiyeler, hatalarını kabul edinceye kadar onlarla savaşmayı durdurmamamız gerekirdi. Eğer onlar Ehl-i Kitab idiyeler, onlarla ‘...boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye verene kadar’ savaşmalıydık (Kur’an-IX, 29).

Fakat onlar, saldırgan idiyeler, onlarla olan savaşımızı ‘...Allah’ın buyruğuna dönmelerine kadar!’ (Kur’an- XLIX, 9) durdurmamalıydık.”

Sonra Ammâr, beraberinde kendisini takib eden Müslümanlar olduğu halde, çıktı gitti ve Muaviye ile şehid oluncaya kadar çarpıştı. Sonunda Ammâr’la beraber Ensar ve Muhacirin’den yirmibeş kişi şehid edildi.

¹⁰ Ammâr hakkındaki bu rivâyetlerin çoğu İbn Sa’d’ın Tabakat’ındaki Ammar’ın biyografisinde mevcuttur.

(97 b) *Hakemeyn : Ebu Musa ve Amr b. As :*

Muaviye, Amr'a bir gelir kaynağı olarak Mısır'ı vermeği vaadetti. Ali ile Muaviye arasındaki haberleşme yine gizlice devam etti. Ali, Muaviye'ye: "Emîr'ul-Mü'minîn Ali'den.." başlığı ile yazmıştı; fakat Muaviye Ali'ye: "Eğer seni Emîr'ul-Mü'minîn olarak tanısaydım seninle harbetmemem gerekirdi" dedi ve Ali'den bu unvanı yazmamasını isteyince o da kabul etti.

(98 a) Bu hâdiseyi işiten müslümanlar ise Ali'ye: "Ey Ali! Sana müslümanların verdikleri bir unvandan kendini azletmekle neye sebep olduğunun farkında mısın? Sen mü'minlerin emîri değil misin, Muaviye de kâfirlerin? Yaptıklarından dolayı tövbe ve istiğfar et!" dediler. Ali pişman oldu ise de Muaviye, tahkîm hususunda yazmaya devam etti. Neticede Ali, kendi askerlerinden Ebu Musa el-Eş'âri'yi, Muaviye de Hz. Peygamberin düşmanı olan ve Hz. Peygamber hakkında 90 beyitlik bir hicviye yazan Amr b. As'ı hakem olarak seçtiler. Ali, böyle bir adamı hakem olarak kabul etmekle Kitab'ullah'ın hükmünü bir kenara itmiş oldu.

Gerçekten tahkîm doğru olsaydı, Ali'nin tahkîm'den önce cereyan eden harpte kan dökülmesine müsaade ettiği için ortadan kaldırılması gerekirdi. Muaviye ise, tahkime önayak olduğu için ondan daha haklı durumda idi. Eğer tahkîm hatalı olduysa, Ali de ona iştirak ettiğinden dolayı yok edilmeliydi. Her iki halde de Ali'ye kurtuluş yoktur. Hz. Peygamber'den sonra O'nun şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Ümmetimden dalâlete düşen iki hakem çıkacaktır; onlar, kendilerinin ve kendilerine tâbi olanların da dalâlete sapsularına sebep olacaklardır."

Nehrevan Ehlinin Ayrılmaları -Allah onları af ve mağfiret eylesin-

Artık müslümanlar, Ali'nin tahkîme gitmekte olduğuna ve onun tahkîme gitmeye pişman olduktan sonra, tekrar tahkîm fikrine döndüğüne emîn olunca, onu terktiler ve kendilerine Allah'ı hakem tutarak ondan uzaklaştılar. Bunlar yeryüzünde (98 b), ma'rûf ile emreden, münker'den nehyeden Allah'ın dâileridir. Onlar Ali'yi terkederek Kûfe yakınlarında HARURA denilen bir mevkie gittiler ve orada müslümanların ileri gelenleri ve fakihleri, kurra'ları, âlimleri olan ve Hz. Nebî'nin en seçkin ashabından müteşekkil onbin kişi toplandılar. Aralarında, onlarca seçilen ilk imamları Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Hurkus b. Zuheyr es-Sa'dî, Zeyd b. Husayn et-Tâî, Hamza b. Sinan el-Ezdi es-Sulemî ile Muhacir ve Ensar'dan birçokları bulunuyordu. Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin evinde toplanıp İmamet'i Hurkus'a teklif ettiler, fakat

o reddetti. Onu birbirlerine teklif ede ede sıra Râsîbî'ye geldi. Râsîbî: "Pek-âlâ verin.. Allah şâhittir ki onu, bu dünya sevgisi için kabul etmediğim gibi, ölüm korkusu dolayısıyla de terketmiyeceğim" dedi.

Ali bunların Nehrevan'a yerleştiklerini duyduğu vakit, onlara, kendisine dönmelerini istemek üzere birini gönderdi, ki bu hâdise hakemlerin 49 gün müddetle Dumet'ul-Cendel'de karşılaşmalarından sonra olmuştu. Bu adamlar (Havâric) onu terkedip ordugâhından firar ettiklerinde, Ali onların yokluğunu hissetmiş ve "Niçin önceleri olduğu gibi Kur'an tilâveti işitmiyorum?" deyince: "Kurra' ordugâhı terketti" diye cevap verilmişti.

Muaviye, Nehrevanlıların Ali'yi terkettiklerini öğrenince, ona: "İşittim ki, taraftarlarından bir kısmı sana itaatsizlik etmişler ve ordunu terketmişler. Üçüncü bir hasmın mevcudiyeti karşısında meselelerin, tek başımıza bizim tarafımızdan bastırılabilmesi mümkün değildir. (99 a) Eğer benim, sizin için onlara karşı savaşmamı arzu ederseniz, hazırım." diye haber gönderdi. Ali, bu teklifi kabul etmek istedi. Lâkin kendisine böyle birşey yapmaması ve onların muhtelif bölgelerde bulunan taraftarlarının toplanmasından önce, ansızın üzerlerine yürümesi tavsiye edildi.

İki hakem Dūmet'ul-Cendel'de karşılaştılar. Eş'ârî, kendi adamı Ali'yi azletti ve As da Muaviye'nin tâyinini tasdik etti. Ali bunu öğrenince, yapmış olduğu şeylerden dolayı pişman oldu ve Nehrevan Ehlini Muaviye'ye karşı savaşa çağırın ve kendisine iltihaklarını isteyen bir mektup yazdı.

Ali'nin Nehrevan Ehline Mektubu :

"Emîr'ul-Mü'mininin Ali'den Zeyd b. Hısn¹¹, Râsîbî ve yanındaki Müslümanlara!

Selâm sizin üzerinize olsun! Vahîd'us-Samed olan Allah'a Hamd-ü Se-nâdan sonra: İki hakem, Kitab'ullah'ı tamamen terkedip Vahyolunana karşı hüküm vermiş durumdadılar. Böylece Allah ve Resulü de onları terketmiş olmaktadır. Aynı zamanda ben de onları terketmiş bulunmaktayım. Artık şimdi anlaşalım ve benden ısrarla talep ettiğiniz şeyi, Ahkem'ul-Hâkimin olan Allah, düşmanlarımızla bizim aramızda hükmedinceye kadar, yerine getirmek üzere mukabele edelim. Allah izin verirse, Necran'da buluşalım."¹²

11 Bu şahsın ismi daha önce Zeyd b. Hısayn olarak verilmiştir. Bu ismin "Hısn" ve "Hısayn" şeklindeki iki farklı durumu Taberî'de de geçer. Ayrıca Index'in "Zeyd b. Hısayn" başlığına bk.

12 Burada Necran'dan bahsedilmesi tuhaftır. Nehrevan'ın galat bir söyleyişi olabilir.

Bu mektuba, başlangıcında zikrettikleri Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi aşağıdaki tarzda mütalâa ederek cevap verdiler: "Besmele (99 b) İmam'ul-Müslimin Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Zeyd b. Husayn ve yanlarındaki müslümanlardan, kendi kendini azleden Ali b. Ebî Talib'e... Selâmet, doğru yolu tutan ve koruyanlar üzerine olsun..."

Bir tek olan Allaha hamd'ü sena ederiz. Mektubunda zikrettiğin, iki hake-min Kitabullah'ı terkettikleri ve Allah'ın inzal ettiğinin aksine hüküm verdikleri meselesi, bize intikal etmiş bulunmaktadır. Allah'a şükürler olsun ki, tâ başından beri biz, bu işi yapmanın hak olmadığını bilmekteydik. Senin günahın, tahkîm'in yapılmasına rıza gösterdiğin için, hakemlerin günahlarından daha büyüktür. Hak olana dönmemizi ve daha önce olduğu gibi, bizimle anlaşmayı teklif etmişsin. Bu durumda biz, senin tövbe ve nedametini reddetmiyoruz. Lâkin eğer sen hakikaten samimi ve dürüst isen Allah'a, Resulüne ve müslümanların İmamı Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye itaat hususunda müslümanlara iltihak et! Biz seni azlettikten sonra onu, İmam olarak tayin ettik. Çünkü sen bizim böyle bir yola gitmemizi hak ettin ve biz de (sana karşı) bunu icra etmek zorunda kaldık. Hepsi bu kadar."

Müslümanların İbn Abbas'la Münazarası :

Ali onlara, Abdullah b. Abbas'ı gönderdi ve o da Ali'ye iltihaklarını istedi. Ona: "Ali, kendisinin Mü'minlerin Emiri sıfatını attı ve kendisine Allah'ın verdiği Hilâfet libâsından vazgeçerek Tahkîm'i talebetti" dediler. (100 a) İbn Abbas, buna cevaben: "Hz. Peygamber bile, Hudeybiye yılında Kureyş müşrikleri ile kendi arasındaki düşmanlıkların kesilmesi için yapılan andlaşmanın karar safhasında, kendi "Resulullah" ünvanını çıkarmıştı" dedi. Bu, "Eğer biz seni, Allah'ın Resulü olarak tanısaydık, elbette seninle bozuşmayacaktık" diye söylemelerinden sonra idi. İbn Abbas devamla: "Sizin, câiz sayılamıyacağımı söylediğiniz Tahkîm hakkında Allah şöyle der: 'Ey mü'minler! İhramlı iken avı öldürmeyin, sizden bile bile onu öldürene, ehli hayvanlardan öldürdüğü kadar olduğuna içinizden iki âdil kimse hükmedecektir...' (Kur'an- V, 95). Allah yine şunu söylemiştir: 'Karı kocanın arasının açılmasında endişelenirseniz, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden de bir hakem gönderin, bunlar düzeltmek isterlerse, Allah onların aralarını buldurur...' (Kur'an- IV, 35)" dedi.

Onlar da: "Biz seni dinledik ve seninle gönderilmiş haberle delillerini işittik. Şimdi de Allah için, bizim delillerimizi dinle ve bizimle seni gönderen arasında hakemlik et!" dediler. İbn Abbas: "Allah şahid olsun ki dinliyece-

ğim" dedi. "Hac için ihramlı iken avı öldüren birinin, böyle bir hareketi yasaklamıyan bir kimsenin hakemliğini istemesine rıza gösterilebilir mi? dediler. O da: "Hayır" dedi. Onlar devamla: "Peki o halde Ali, Müslümanların kanını dökmek Allah tarafından yasaklanmış bir fiil olduğu halde, bu fiili meşru'; mütecavizlerle döğüşmeği gayr-i meşru' sayan ve üstelik Allah'la Peygamberinin düşmanlarına sadakata başlayan birini, dinî bir meselede nasıl hakem olarak kabul etti? Esas itibariyle tahkim doğru olsaydı bile, Ali başka şekilde inananları, Allah'ın dinî bir meselesi üzerinde hakem olarak kabul etmek; mü'minlerin şehid edilmelerine izin vermek; Allah ve Resulu'nün düşmanlarına bağlanmaya başlamakla, hak yoldan çıkmıştı.

Gelelim Ebu Musa meselesine... O kararsız bir adam değil miydi? Ve o, mütecâvizlerle savaşmayı gayr-i meşru' sayıp, halkı çarpışmaktan vazgeçirmedi mi? dediler. İbn Abbas: "Evet" dedi. Onlar da: "Peki o halde Ali, böyle bir adamı, nasıl hakem olarak tayin edebildi? Ali bunu yapmakla, ihramlı iken öldürdüğü avın kıymeti üzerinde, böyle bir fiile izin veren birinin hükümünü kabul eden bir adama benzemektedir. (101 a) Ayrıca Amr İbn Âs, mü'minlerin kanlarını dökmeyi meşru' bir hareket saymadı mı? Ve yine müslümanlara karşı isyan edenlerle savaşmağı gayr-i meşru' addetmedi mi? Allahın ve müslümanların düşmanlarına iltihak etmedi mi?" dediler. İbn Abbas: "Şüphesiz, evet! Bundan dolayı da siz, Ali ile uyuşamadınız; siz haklısınız" dedi. Onlar devamla: "Kur'an-ı Kerim'deki âyete gelince.. 'Eğer karı kocanın arasının açılmasından endişelenirseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderiniz... (Kur'an, IV, 35)' buyrulur. Şimdi farzet ki, yahudi veya hıristiyan bir kadımla evlenmiş bir müslüman var. Ve bunların aralarında da biraz geçimsizlik zuhur eder. Böyle bir hâdisede, gerek yahudi ve gerek hıristiyanın inanmadıkları İslâm Hukukuna göre hüküm vermeleri için yahudi ve hıristiyan da'vet etmek câiz midir?" dediler. İbn Abbas: "Hayır" dedi." O halde Ali, Müslümanların kanlarının dökülmesi Allah tarafından yasak edilmiş olduğu halde; kandökmeye müsaade eden ve düşmanlarımızla birleşen Amr b. Âs'ın hakemliğini, nasıl kabul edebildi? Bize karşı bu tip andlaşmanın tamamlanmasının caiz olabileceği şeklinde ifade ettiği Hz. Peygamber ile kafirler arasındaki bilâhare feshedilmiş olan andlaşma meselesine gelince... Nitekim aynı şekilde Kible önce Kudüs iken, sonra Kâbe'ye çevrildi. (101 b) Başlangıçta şaraba müsaade edilmişti; fakat daha sonra yasaklandı. (Diğer nesih örnekleri).

Berâet (Tövbe) suresinde Allah, Hz. Peygamber'i kâfirlerle herhangi bir muahedeye girişmekten men' etmiş ve şöyle buyurmuştur: 'Allah'dan ve Pey-

gamberinden, kendileri ile andlaşma yaptığımız müşriklere kat'î bir ihtardır...' (Kur'an, IX, 1-6).

Böylece Berâet, putperestlerle olan bütün muahedelerin bozulmasını emretmiş ve Hz. Peygamberi de, Allah'ın kelâmını işitebilmeleri şartıyla kendisinden himaye elde etmeye çalışanlar müstesna, müşriklere herhangi bir emniyet ve rehin bağışlamaktan men' etmiştir. Allah keza şöyle buyurmuştur: 'Ey inananlar! Doğrusu puta tapanlar pistirler, bu sebeple, bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar!..' (Kur'an IX, 28).

Allah, kendi Resulünü müşriklerle herhangi bir andlaşmaya girmekten men'ettikten ve böyle bir faaliyeti Berâet suresinde gayr-i hukukî ilân ettikten sonra, hiç kimsenin bunu bu tarzda yapmasına müsaade edilmemiştir. Bu durumda senin adamın bu mesele hakkında ne diyebilir? Eğer o, müşriklerle yapılmış andlaşmaların tamamlanmasını hâlâ câizmişçesine muhafaza ediyorsa, kendisine Mescid-i Aksâ'yı Kible ittihaz etsin ve iptâl edilmiş şer'î hükümlere tâbi olsun!..

Ey İbn Abbas! Şimdi senin adamının bize karşı bir delil olarak ileriye sürdüğü Hz. Peygamberin müşriklerle andı meselesine, ancak bu kadar müsaade edilmekte olduğunu düşünmez misin?" dediler. İbn Abbas: "Evet" dedi. Onlar devamla: "Mütecâvizlerle savaşmanın, tıpkı zinâ eden kadınlara erkeğin kamçılanışı ve hırsızın elinin kesilmesini öğretişi gibi, Allahın kullarına tâlim ettiği Hudud-ullah'dan biri olduğunu, bilir misin?" dediler. İbn Abbas da: "Evet" dedi. "Farzet ki zinâ yaptığı veya hırsızlık ettiği ve çaldığı şey ispat edilmiş bir adam var. Müslümanların İmam'ı ona, hırsızlık için ta'yin edilmiş cezayı zorla kabul ettirmek ister; ve fakat o, Allah'ın emrine boyun eğmeği reddeder. Müslümanlardan bir grup da suçluyu, kendisine icbâr edilen bu cezaya çarpılmaktan korumak için ayaklanırlar. Böylece o hırsız, onların arasında tehlikeden kurtulmuş olur. Şimdi müslümanların bu insanlarla savaşması, şer'î değil midir?" dediler İbn Abbas: "Evet" dedi. Onlar devamla: "Düşün ki müslümanlar, her iki taraftan bir çok kurban verinceye kadar, onlarla döğüştüler. O vakit müslümanlara, kendi tarafları için bir hakem tayin etmelerini ve ayrıca kendilerince tayin edilen bir hakemle birlikte tahkîm'e başvurmalarını; ve neticede hakemlerin varabilecekleri karar her ne olursa olsun kabul etmeği teklif ettiler. Şimdi onların verecekleri hükmü kabul etmek müslümanlar için şer'î olur muydu? Eğer onlar, adaletsiz bir şekilde hükmet-selerdi ve Hudud'un terkinini emretselerdi, müslümanlar için bunu kabul etmek ve onu, Hudud'u terkedenler ve buna sınıksız yapışanlarla çarpışmayı şer'î farzetmek doğru olur muydu?" dediler.

İbn Abbas: "Müslümanların bu tarzda hareket etmelerine müsaade edilmemiştir ki.." dedi. Onlar da: "O halde biz, Allah'ın dini üzerinde, zânî ve hırsız hakkındaki emirlerinde olduğu gibi kendileri ile dövüşmek Allah'ın Hudud'undan biri olduğu halde; mütecâvizlerle savaşmayı gayr-i meşru' sayan biri ile nasıl olur da hakem usulüne baş vurabiliriz? İnsanın, Allah'ın hüküm verdiği herhangi bir şey üzerinde seçme hakkı yoktur. Bu konuda Allah: 'Ve aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet... Yakînen bilen bir millet için Allahtan daha iyi hüküm veren kim vardır?; (Kur'an, V, 49-50). Keza Allah: 'Rabbinin sözü, doğruluk ve adaletle tamamlandı. Onun sözlerini değiştirebilecek yoktur...' (Kur'an, VI, 115) buyurmuştur.

Ayrıca: '...Hüküm vermek ancak Allah'a aittir...' (Kur'an, XII, 40) buyurulmuştur. Ancak Kur'an-ı Kerim veya Sünnet'te hüküm bulunmadığı hallerdedir ki, hüküm verme sâlih müslümanlara aittir. Fakat Allah'ın hüküm verdiği bir meselede, hüküm verme insanın ihtiyarında değildir. Tıpkı Allah'ın: 'Allah ve Peygamberi bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz...' (Kur'an, XXXIII, 36) buyurduğu gibi. Yine Allah: 'Fakat hayır, sizin temayülünüze rağmen! Onlar inanmazlar...' (Kur'an, VI, 65) demiştir.

Peki o halde nasıl olur da Allah ve Resulü'nün hükmünü terkederek ve ona uymayı reddeden biri, Allah'ın dini bir meselesi hakkında hüküm verebilir? (103 b) Muaviye ve As, Allah ve Resulü'nün hükmüne boyun eğmeği reddettiler. Eğer onlar, buna boyun eğseler ve sonra Allah'ın emrine müracaatla müslümanların dinine dönselerdi, bu hareketlerini kabul etmek ve Allah'ın bize emrettiği, mütecâvizlerle Allah'ın emirlerini kabul etmelerine kadar savaşınız, hükmüne uyarak onlarla dostluğumuzu tazelemek, gerçekten borcumuz olacaktı. Ne var ki Allah tarafından kararlaştırılmış bir mesele üzerinde hüküm vermek için insanlar tayin etmek ve bu insanların hükmünü Allah'inkini nakzetse bile kabul etmek, bizim tasvib edemeyeceğimiz bir şeydir.

Ey İbn Abbas! Ali ile Muaviye arasındaki şartlar içinde şu da vardır: Eğer Ali'nin taraftarlarından biri bir suç işler de bunun üzerine Muaviye'ye itaata başlarsa Ali'nin, o şahsa suçu için tayin olunmuş cezayı zorla kabul ettirmeye hakkı yoktur ve bu aynen Ali'ye iltihak eden bir Muaviye taraftarına da tatbik edilir. Sen bunu farketmedin mi? (104 a). Bu durumda aralarındaki bir suçluyu, kendi durumuna uyan Allah'ın hükmünden kaçarak Muaviye'ye iltihak ettiğini söylemek suretiyle cezadan kurtulduğu için, tec-

ziye etmemeyi taahhüt eden bir cemaatin dinine tâbi olmak nasıl doğru olabilir?

Veya bir kimsenin, kendini İslâm kanunundan sıyrılmış ve zikrettiğimiz ne bu ve ne de diğer hareketlerin hiç biri için nedamet duymamış birine sadakatı düşünmesi, nasıl olur da doğru olabilir?

Ali sana, Talha ve Zübeyr'le, mütecavizlerle dövüşmeyi emreden Kitabullah'ın emrine dayanarak çarpıştığını söylemedi mi?

Ve öldürülmelerine kadar Ammar b. Yâsir'le kendisine refakat eden müslümanlar, Sıffin'de Emr'i bi'l-ma'ruf prensibini fiilen tatbik etmek için ve bu savaşta da mütecâvizler, Allah'ın emirlerini tatbik edinceye kadar çarpışdılar mı?

Ali Tahkîm'i kabul etmekle, savaşmak Allah tarafından şer'i olarak beyan edilmiş olmasına rağmen Muâviye ve ordusu ile, hakemler hükümlerini verinceye kadar döğüşmeği gayr-i meşru' mütalea etmedi mi? Ali bunu, Muaviye ve ordusu pişman oldukları ve tekrar İslâm'a sarıldıkları için mi yaptı?" dediler. İbn Abbas: "Ali onlarla savaşmağı, kendilerine söz verilmiş olduğu için gayr-i meşru' mütalâa etmiştir; (104 b) yoksa onların nedamet rivayetleri ve İslâm'ı yeniden benimsemelerinden dolayı değil..." dedi.

Onlar da: "Ali bununla, aynen Allah'ın emri uyarınca kendileri ile savaşılmağa müstehak bir durumda buldukları halde, savaşmağı gayr-i meşru' kıldı. Böylece senin adamın, onları hâlen Allah'ın emrine ve Sünnet'e bağlanıyorlar zannediyor ve sanki kâfirmişler gibi savaştığı Ammar ve yanındaki müslümanlarla da uğraşiyor. Ve kendi nümunesini imtisal edenler günahkârlar olduğu halde Ammar, nasıl olur da haklı olarak doğru yola sevk edilmiş bir adam gibi mütalâa edilebilir? Eğer Ammar'ın Muaviye grubuna karşı savaşması haklı idiyse, ölümünden sonra onun nümunesini takib edenler de haklı olacaktırlar. Ve eğer bu hatalı ise, Ali ve taraftarları da, bu savaşa rıza göstermekle, mecburen dalâlete düşmüş olmaktadırlar. Artık bu vaziyette Muaviye'den daha iyi olan Talha ve Zübeyr'le savaşmak; ve hâlâ Talha ve Zübeyr'in dinine bağlanırken Muaviye ile, kendileri ile harbedilmeyi hakettikleri halde, savaşmaktan kendini sakınmak nasıl meşru' idi?

Ali'nin hatalarından ve hak yoldan inhirafına âit şeylerden bildiklerimiz, budur" dediler. (105 a) İbn Abbas, onların görüşleri ile tamamen ikna edilmiş olarak ve ileriye sürdüğü delilleri, delilleriyle çürüttükleri için onları tasdik ederek, yanlarından ayrıldı. Dönüşünde Ali, onu yanına aldı ve Havâric'in,

kendi taraftarlarının haberdar olmasını istemediği, delillerini dinledi. Neticede İbn Abbas'a Hâricilerle savaşta, kendisine yardım etmesini istedi; ve fakat İbn Abbas, çekindi.

(105 b) *Ehl-i Nehrevan'ın Katli :*

Ali, onlar kendisini tek başına bıraktıkları; kendisi ve yanındakileri kendi dinleri ile başbaşa bırakmak ve kanlarını dökmekten çekinmek için kendisine, Allah aşkına müracaat edip ricada buldukları halde, Rafiziler, Kufeliler ve hayırsız bir toplulukla onların üzerlerine yürüdü. Fakat onlar harbi, Ali başlatmadan başlatmak istemediler. O günde Hz. Peygamber'in en güzide ashabından olan dört bin kişi öldürüldü. Bu ölenler arasındaki yetmiş müslüman Bedr'de savaşmıştı; ve ayrıca dört yüzü de el-Savari denilen ve Resulullahın maiyetinden hiç ayrılmamış insanlardı. Bizzat Hz. Peygamber'in cennet ehlerinden biri olarak şehadet ettiği Hurkus b. Zuheyr'de öldürülmüştü.

Ali yaptığı şeyden dolayı çok teessüf etti. Cesetler arasında dolaştı; onlara dua etti ve: "Ne kötü bir iş yaptık! Aramızdaki en güzide ve en bilgili olanları öldürdük!" dedi.

Ali, hakemlerin kararını kabul etmedi; fakat eğer Tahkîm sahih olsaydı, neticelerini kabul edecek ve (Muaviye ile kendi arasındaki) anlaşmayı tamamlayacaktı.

Böylece o, ne hakem olarak kabul ettikleri ile ve ne de kendisine Tahkîm aleyhinde tavsiyede bulunanlarla tatmin olabildi. Neticede Halife olarak seçilişinden altı yıl sonra şehîd edilinceye kadar, terkedilmiş bir durumda kaldı.

Ali'nin Öldürülmesi :

Selâhiyete sahip olmaktan bertaraf edildiğinden Allah, Ali için Abdurrahman b. Mülcem el-Muradi'ye resmen emretti. O da Ali'yi evinin kapısında bıçakladı.

İmran b. Haţţân, İbn Mülcem hakkında şunları söyler:

"Ah! Ne (muhteşem) bir darbesi idi ki dindar bir adamın, Onunla Allah'ın rızasını kazanmaktan başka bir şey, düşünmemişti. Her ne zaman ki onu düşünürüm; öyle düşünürüm Mükâfatının kâinatın ağırlığından fazla olduğunu görürüm."